

بایسته‌ها درباره قرآن به خط بریل

محمد نوری

اشاره

غیر از یک کتابشناسی بریل (منتشره توسط کتابخانه ملی) کتاب دیگری درباره تاریخ بریل در ایران، تحولات آن، قرآن بریل و رسوم و قواعد آن در ایران و دیگر موضوعات این‌چنینی منتشر نشده است. با اینکه سابقه بریل در ایران بیش از نیم سده است، اما پژوهشگران در دهه‌های گذشته ضرورتی برای تألیف مقاله و کتاب در این باره نمی‌دیده‌اند؛ یا به هر دلیل دیگر تألیفی نداشته‌اند؛ از این رو رخدادها و دستاوردهای دهه‌های گذشته به ما منتقل نشده است. اگر ما هم در این دوره دستاوردهای این دوره در زمینه بریل و قرآن بریل را تألیف نکنیم، نسل‌های آتی بر ما خرده خواهند گرفت که چرا تجارب را به آنان منتقل نکرده‌ایم.

اما پژوهشگران چه بنویسند؟ چه مباحث و موضوعاتی اولویت دارد؟ ضرورت‌های پژوهشی در عرصه بریل کدام‌اند؟ این مقاله درصدد است چشم‌اندازی به مباحث و مسائل بریل به ویژه قرآن بریلی داشته باشد و از پژوهشگران خواهش می‌کند به این مسائل هم بپردازند. شماره پیشین این نشریه شامل پرونده‌ای درباره خط بریل بود و برای اولین بار ویژه‌نامه‌ای حجیم با مقالات و گزارشات متنوع عرضه شد. پس از انتشار این ویژه‌نامه، از تماس‌های مکرر استادان و کارشناسان مختلف معلوم شد، این‌گونه موضوعات مورد نیاز است و لازم است به آن پرداخته شود. بنابراین درصدد هستیم در هر شماره مبحث بریل را ادامه دهیم.

«قرآن به خط بریل» یک پدیده مستحدث است که پس از ظهور خط بریل پدید آمد. این نوع خط قبلاً وجود نداشت و بر اثر ضرورت و خواستن قشر وسیعی از جامعه اسلامی یعنی نابینایان پدیدار گشت. آمار نابینایان را در کل جهان تا ۶۰ میلیون نفر گفته‌اند و با توجه به پراکندگی جمعیت و دیگر واقعیت‌های جهان اسلام، نیمی از این جمعیت باید در مناطق مسلمان نشین حضور داشته باشند. آمار نابینایان را در ایران حداقل یک میلیون و حداکثر چهار میلیون نوشته‌اند.

اگر در تمامی جهان اسلام، ۵ میلیون نابینا هم حضور داشته باشند با توجه به استعدادهای خدادادی و خلاقیت و ابتکارهای آنان و خلاصه نقش بی‌بدیل آنان در سازندگی اجتماعی، باید به خواست‌ها و نیازهای آنان احترام گذاشت.

شخصیت‌های نابینا مثل عبدالله بن ام مکتوم در تاریخ اسلام مثبت این نکته‌اند که تأثیر آنان در حوادث و سیر قضایای مسلمانان بسیار جدی و شگرف است.

همه اینها گویای اینست که ارزش دارد خط بریل به عنوان روش مهم یادگیری و فراگیری آنان مورد توجه قرار گیرد. نیز قرآن به خط بریل به عنوان تنها روش خواندن و قرائت قرآن و تأمل در آیات قرآنی به صورت یک موضوع پژوهشی، بررسی گردد. خلاصه اینکه این پروژه را می‌توان اینگونه معرفی کرد:

بررسی علمی به شیوه تاریخی و موردی ابعاد قرآن به خط بریل بر

مقاله حاضر درصدد طرح پژوهش‌های ضروری، نو و انجام نشده درباره قرآن بریل است. قرآن نابینایی یا قرآن بریل به قرآنی گفته می‌شود که با خط منقوط (نقطه‌ای) و برجسته‌ای تألیف می‌شود و نابینایان با انگشت و حس لامسه به قرائت آن می‌پردازند.

شکل حروف در الفبای عربی و فارسی، خط و نقطه مسطح است؛ مثلاً الف (ا) یک قطعه خط عمودی است و تاء (ت) شامل یک پاره خط افقی (ـ) و دو پاره خط افقی (ا) و دو نقطه است. اما شکل حروف در الفبای بریل، نقطه بُعددار و غیرمسطح است که به آن نقطه برجسته هم می‌گویند. شش نقطه با چینش‌های متفاوت، حروف را نشان می‌دهند. مثلاً الف این‌گونه ⠠ است. یعنی نقطه اول از بالای سمت چپ برجسته و ۵ نقطه دیگر غیر برجسته می‌شود. ب به این صورت است ⠡ و با ترکیب حروف، کلمات ساخته می‌شوند.

اما قرآنی که با خط بریل تألیف می‌شود از چند منظر نیاز به پژوهش دارد:

- ۱- تاریخ قرآن بریل در ایران و جهان
- ۲- شخصیت‌ها و مراکز بریل نگار که به تألیف و نشر قرآن بریل پرداخته‌اند.
- ۳- قواعد و ضوابط تألیف و نشر قرآن بریل (رسم المصحف بریل)
- ۴- همسان سازی (توحید مصاحف بریل)
- ۵- کوتاه نویسی مصحف بریل و ضوابط آن

۱- تاریخ نگاری قرآن بریل

و قرآن بریل تولید شده در آنجا یا قرآن تولید شده در مؤسسه ریحانه معرفی شده است. اما نیاز به جستجوی گسترده‌تر و تهیه گزارش از فعالیت‌های بریلی و قرآن‌های بریل در اقصی نقاط ایران هست. امید است دیگر پژوهشگران این طرح پژوهشی را اجرا کنند و کتاب‌های دیگر تألیف نمایند.

۲- شخصیت‌ها و مراکز تولید کننده قرآن بریل

تألیف یک جلد کتاب درباره کسانی که در زمینه قرآن بریل کار می‌کنند، نیز مراکز مولد قرآن بریل ضروری است. معرفی این افراد و مراکز به نسل‌های آینده، در واقع میراث بانی و پاسداری از میراث فرهنگی و علمی قرآن کریم است.

۳- رسم المصحف بریل

قرآن نخست با خط نسخ یا خط حیره‌ای سپس با خط کوفی و پس از شش مرحله تحول، به خط موجود رسیده است. معروف و رایج‌ترین خط کنونی، خط عثمان طه است. معمولاً خط بریل را بر اساس خط عثمان طه می‌نویسند. خط عثمان طه مثل هر خط دیگر دارای قواعد و ضوابطی است که به تدریج و در طول تاریخ و ده‌ها قرن شکل گرفته و تدوین شده است.

مرحوم آیت الله هادی معرفت از کارشناسان کم نظیر علوم قرآن، معتقد بود خط عثمان طه هشت هزار اشکال اساسی دارد و اگر جزئیات اشکالات و مصادیق را هم استقرار کنیم، سیزده هزار اشکال دارد. نیز کارشناس دیگر آقای محمد علی کوشا می‌گفت خط عثمان طه حدود پنج هزار اشکال جدی دارد. ایشان معتقد است مسئولان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران باید خط بی‌عیب‌تری را ابداع کنند و قرآن را با آن خط منتشر نمایند.

تصور کنید خط بریل بر اساس خط معیوب عثمان طه بنا شده، از این‌رو آن هم دچار مشکلاتی شده است. البته در سال‌های اخیر حداقل در دو سه جا جلساتی منعقد شده تا فکری برای رسم بریل بشود. یکی در دارالقرآن چاپ و نشر وابسته به سازمان تبلیغات، دوم در مؤسسه رودکی (ریحانه)، سوم در دفتر فرهنگ معلولین. در شهریور ۱۳۹۳ شایع شد که رودکی و دارالقرآن به نتیجه رسیده‌اند و درصدد انتشار قواعد و ضوابط بریل (رسم بریل) هستند ولی تا کنون چیزی منتشر نشده است. دفتر فرهنگ معلولین بخشی از تحقیقات خود را در مجله توان نامه شماره ۴ تا ۶ منتشر کرد و با شنیدن خبر فوق، تحقیقات در این باره را کنار گذاشت اما چند ماه است مجدداً، تحقیق راه‌اندازی شده و درصدد انتشار یک جلد کتاب است.

از مدیریت رودکی و مدیریت دارالقرآن کریم هم تمنا داریم یافته‌ها و جلسات و پژوهش‌های خود را منتشر کنند و در اختیار جامعه فرهنگی قرار دهند. تجربه نشان داده، بایگانی کردن تحقیقات و عدم انتشار آن‌ها، نه تنها مشکلی را رفع نمی‌کند بلکه بر مشکلات می‌افزاید. اگر جمهوری اسلامی بتواند اولین رسم المصحف را منتشر کند، افتخار پیشکسوتی در جهان اسلام را در این موضوع از آن خود خواهد کرد. چند مرکز قرآنی در ترکیه و عربستان سعودی در این زمینه تلاش بسیار کرده‌اند ولی تا کنون به موفقیتی دست نیافته‌اند.

۴- کوتاه نویسی مصحف بریل و ضوابط آن

کارشناسان رشته‌های مختلف مثل فیزیک، حقوق و پزشکی، کوتاه نویسی را در رشته خودشان گسترش داده‌اند. زیرا کتاب بریل ذاتاً حجیم است. و حمل و نقل آن مشکل است. کل قرآن بریل حدود ده جلد است و ارتفاع آن حدود ۷۰ سانتی‌متر می‌شود. البته وزن آن کم است زیرا بین اوراق خالی است و هوا می‌باشد. حجیم بودن کتب بریل سه علت مهم دارد: حروف بریل بزرگ و جاگیر

اساس منابع کتابخانه‌ای یا میدانی و شفاهی.

ضرورت و اهمیت: با اینکه قرآن به خط بریل چند دهه سابقه دارد و ناشران و کاتبان قرآن بریل با دلسوزی، دقت و وسواس تمام به آن پرداخته‌اند ولی هنوز این قرآن مشکلاتی دارد. در بررسی‌های جدید معلوم شده مشکلات و ضعف‌ها ناشی از عدم اطلاع از پیش فرض‌ها و پیش نیازها مثل کم اطلاعی از مسائل رسم المصحف یا عدم اطلاع از مواضع و مصوبات پیشین در کشورهایی مثل مصر، ایران، لبنان و غیره است.

اگر تاریخ این نوع کتابت قرآنی ثبت و ضبط نشود معلوم نیست در آینده قرآن بریل بهتر و بی غلط‌تر داشته باشیم. بنابراین هدف اصلی این پروژه کمک به کتابت و نشر قرآن به خط بریل بدون اغلاط یا کم غلط‌تر و کم مشکل‌تر است. هدف‌های درجه دومی هم در این پروژه تعقیب می‌شود؛ که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱- ضبط و ثبت دستاوردها و تجارب گذشته در زمینه قرآن بریل

۲- تسهیل آموزش قرآن به نابینایان و جلوگیری از راهیابی اغلاط به فرهنگ آنان

۳- تدوین گزارشی در زمینه میراث مسلمانان در این زمینه ضرورت این پروژه هم مبرهن و واضح است زیرا نابینایان قشر وسیعی از جامعه را تشکیل می‌دهند و حداقل نیاز به آموزش و فراگیری قرآن کریم دارند. این ضرورت فقط از طریق خط بریل میسور است. متأسفانه کسانی که در دهه‌های اخیر به عنوان مدرس و معلم خط بریل قرآنی آموزش دیده‌اند، ذهنشان جوان و گسترده نگر نبوده و عمیق فکر نکرده‌اند. این پروژه به آنان نگرش وسیع خواهد داد و آموزش‌های آنان را پر بارتر و عمیق‌تر می‌کند.

جایگاه تاریخ نگاری قرآن: بررسی قرآن به خط بریل ابعاد تاریخی، شخصیت شناسی، مرجع پژوهشی و بررسی موردی رسم المصحف دارد. از قدیم و از دوره رسالت قرآن، یک بُعد قرائت و خوانش و یک بُعد کتابت و نگارش داشت و هنوز هم چنین است. قرائت با دانش‌هایی مثل تجوید و دانش قرائت پشتیبانی می‌شود. چون قرائت قواعد، ضوابط و اصولی دارد که در آن علوم در طی قرون تکمیل شده است. اما قرآن فقط قرائت نیست یعنی مسلمانان فقط به قرائت قرآن نمی‌پردازند بلکه به نگارش قرآن هم پرداخته‌اند. کاتبان وحی به دستور رسول خدا(ص) قرآن را کتابت می‌کردند. اولین قرآن‌ها با خط کوفی و ضوابط کوفی نویسی نوشته شد. اما با توسعه و گسترش قلمرو اسلامی، کتابت قرآن با خط‌های ملل دیگر مثل خط ایرانی هم رواج یافت. دانش‌هایی مثل رسم المصحف، کتابت قرآن کریم را پشتیبانی کرده‌اند.

اینکه آیا کتب مقدس را می‌توان با هر خطی نوشت یا نه فقط با یک خط باید نوشت؟ در جامعه مسیحی هم اختلافی بوده است. نیز مسلمانان با طرح توقیفی بودن خط و کتابت و رسم المصحف، مشروعیت انواع خط‌ها و کتابت‌ها یا عدم مشروعیت آنها را پیش کشیده‌اند.

محتوا و سرفصل‌ها: این پژوهش حداقل شامل این سرفصل‌ها است:

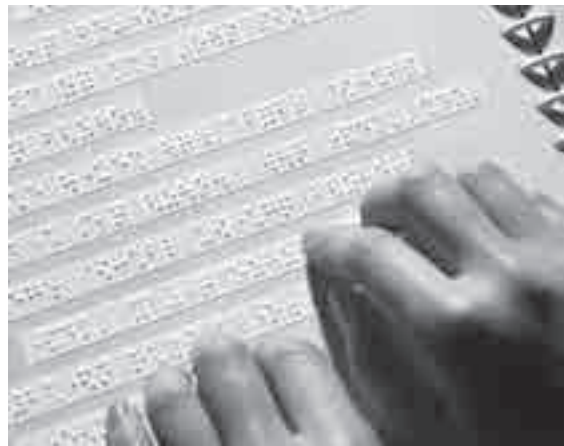
- کتابت و تدوین قرآن از دوره رسالت تا اکنون

- بسط قرآن بریل و تحولات به لحاظ محتوایی

- قرآن‌های بریل و گسترش آن‌ها به لحاظ هنری و شکلی (مثل قطع، طراحی جلد و صحافی)

دفتر فرهنگ معلولین درصدد بود گزارشی جامع از قرآن به خط بریل تدوین نماید. از کارشناس قرآنی، جناب آقای محمدعلی کوشا کمک گرفت، نیز دو تن دیگر از نابینایان یعنی آقایان عباسی و مشایخی به تیم افزوده شدند تا اینکه یک جلد کتاب تألیف و آماده چاپ شده است.

البته در این کتاب فقط پروژه‌های اصلی و معروف مثل ابابصیر اصفهان

۵- همسان سازی قرآن‌های بریل

برای جلوگیری از تشتت و اینکه هر کس هر کاری و هر قاعده‌ای خواست اعمال کند، همسان سازی و ایجاد وحدت رویه در علوم مختلف و کتب بریل این علوم رواج یافته است.

عربستان سعودی مدعی همسان سازی قرآن‌های جهان اسلام است. از این رو مرکزی به نام «مرکز التوحید للمصاحف البریل» تأسیس کرده و بر تولید و چاپ و نشر قرآن بریل نظارت دارد. نیز در اروپا و کشورهای مختلف، مراکز رشته‌های علوم انسانی یک تشکیلات جهت نظارت و همسان سازی ایجاد کرده‌اند.

دفتر فرهنگ معلولین از مرکز بریل کار دعوت کرد تا برای همسان سازی جلساتی داشته باشیم و یک شیوه واحد را اجرا کنیم و در پایان جلسه اطلاعیه زیر را صادر کرد. ولی ادامه این جلسه با مشکل مواجه و کمتر از آن استقبال شد.

دفتر فرهنگ معلولین به تاریخ ۲۰ خرداد ۱۳۹۳ با دعوت عده‌ای از کارشناسان بریل، پس از بحث و بررسی وضعیت خط بریل، از مدیران و مسئولان نهادهای دولتی و نیز مراکز مردمی خواستند، یکسان سازی خط بریل و علائم آن را مهم شمرده و پس از بررسی‌ها، پیشنهادات زیر را مطرح نمودند:

هم اکنون ضوابط، قواعد و نمادها و نیز شیوه آموزشی واحد و یکدست در همه مناطق اجرا نمی‌شود و گاه سلیقه‌های فردی جایگزین شیوه نامه همگانی و سراسری شده است. این وضعیت پیامدهای مخرب در فرهنگ و جامعه روشندان خواهد داشت که بعضاً در دراز مدت ظاهر می‌شود. درخواست و استدعای ما از متولیان امور این است که در یکی از نهادهای کلان مثل سازمان بهزیستی یا سازمان آموزش و پرورش استثنایی، نخست یک شورای عالی ایجاد شود. این شورا باید فراگیر باشد و همه اقشار را پوشش دهد و حتماً باید نمایندگانی از مراکز مردم نهاد در آن حضور داشته باشند. سپس باید مصوبات آن به همه مناطق ارسال گردد. نیز برای تخلف از مصوبات راه کارهایی تدبیر گردد.

البته شورایی که گاه فعال بوده، به دلیل عدم جامعیت قدرت و اقتدار لازم را اعمال نکرده است و نیاز به شورای گسترده، همگانی، ضابطه‌مند و فعال هست تا از تشتت‌ها و نابسامانی‌های موجود بکاهد. ما به عنوان خادمان فرهنگ و جامعه روشندان، سالها و دهه‌هایی در خدمت این قشر مبتکر و عزیز بوده و امیدواریم این هشدار را صرفاً نشانه دلسوزی و دغدغه خیرخواهانه ما بدانید.

محمد نوری، سیدرضا حسینی امین، مجتبی علیزاده، حسن عبدلی، هاجر شعاعی، زهرا زارع، ابوالقاسم یوسفی، غلامرضا نظری، منصوره ضیایی فر، اعظم قاسمی، علی نوری، طیبه عبدلی؛ سید مرتضی نیک‌زاد، مشایخی.^۱

این پنج اقدام نیاز ضروری در عرصه قرآن بریل است. اما معلوم نیست چه نهاد و سازمانی متصدی رسیدگی به این پنج مشکل است. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان بهزیستی و سازمان دارالقرآن کریم کدام‌یک باید این مشکلات را رسیدگی کنند؟

معلوم نیست چه نهادی متصدی رسیدگی به امور فرهنگی معلولان است؛ چون خلاء قانونی هست. یعنی اساساً هیچ قانونی برای بریل و کتاب گویا نداریم. حتی در قانون جدید نیز که در شرف تصویب است. بریل و گویا بدون متصدی است.

اما سازمان بهزیستی که علی‌القاعده به مسائل معلولان نزدیک است می‌تواند این‌گونه امور را به کارشناسان خصوصی یا تشکل‌های مردمی معلولان به صورت پروژه واگذار نماید.

است؛ دوم کاغذ آن باید مقوا باشد، سوم صفحات را نمی‌توان پرس کرد و باید بین صفحات هوا باشد.

کارشناسان درصدد هستند هر یک از این سه فاکتور را اصلاح کنند و تا جایی که ممکن است از حجم کتب بریل بکاهند.

اخیراً صفحات پلاستیکی که قطر کم دارند ولی خاصیت برجسته سازی بهتری دارند، آزمایش شده ولی هنوز جواب مطلوب نگرفته‌اند و در مرحله آزمایش است. نیز در مرحله برجسته سازی هم فکریایی شده ولی همگی به مرحله تولید انبوه نرسیده است. اما نسبت به کاهش ابعاد حروف و کلمات از چند دهه قبل دو کار شده است: یکی کاستن از طول و عرض فضایی که شش نقطه در آن جا گرفته است اگر بتوان فضا را از سه میلی متر به دو میلی متر کاهش داد یعنی ۱/۳ در فضا و حجم صرفه جویی خواهد شد. البته برخی با این کار مخالفاند چون مدعی هستند، ضریب دقت کاهش می‌یابد و اشتباه خوانی افزایش خواهد یافت. یعنی وقتی نقطه‌های برجسته نزدیک هم باشد، لامسه درست نمی‌تواند تشخیص دهد.

اما اقدام دیگر که بسیار رواج دارد و به نام کوتاه نویسی بریل یا کوتاه سازی بریل معروف است و تا کنون خوب جواب داده، تبدیل کلمات و واژه‌های بسامد دار و مکرر به علامت یا مخفف سازی عبارات‌های ترکیبی یا واژه‌های مرکب است.

در واقع این راه کار خودش دو راه حل دارد و هر دو هم آزمایش شده و در علوم مختلف جواب داده است. در خط بینایی و معمولی هم بسیاری از ترکیب‌ها به صورت مخفف استفاده می‌شود و شیوه‌ای متداول است. به جای دانشنامه ناشنوایی و ناشنوائیان می‌گویند دانا؛ به جای دائرة المعارف اسلام می‌گویند EI؛ نیز USA؛ پارسا و برجام به کار می‌رود.

در قرآن تا کنون اقدام جدی در این زمینه نشده است. برخی می‌گویند شاید از نظر شرعی اشکال داشته باشد، ولی چنین نیست. مثلاً اگر به جای همه «یا ایها الذین آمنوا»، «یا آم» استفاده شود چه اشکالی دارد؟ به هر حال با استفاده از شیوه مخفف سازی یا شیوه علامت سازی می‌توان حجم قرآن بریل را به $\frac{1}{8}$ رساند.

پیشنهاد دیگر این است که از علامت تصویری هم می‌توان استفاده کرد. مثلاً به جای شمس یا قمر، عکس آن‌ها برجسته شود. یک ماه کوچک را با یک و نیم میلی‌متر می‌توان برجسته کرد.

به هر حال از تجارب و دستاوردهای کوتاه سازی در دیگر علوم می‌توان استفاده کرد و قرآن بریل را هم با کوتاه نویسی با حداقل حجم می‌توان عرضه نمود.

اهمیت کوتاه کردن حجم در چند چیز است: هزینه‌ها بسیار کاهش می‌یابد؛ حمل و نقل راحت‌تر می‌شود؛ به تبع پژوهش‌های قرآنی گسترش پیدا می‌کند.

۱. توان نامه، ش ۶-۴، ص ۲۱۷.